

*Запухляк І.Б.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри економіки природокористування**та організації виробництва,**Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті досліджено поняття «стійкість підприємства» та виявлено роль складових внутрішнього середовища підприємства у її досягненні. Обґрунтовано важливість стійкості підприємства у забезпеченні розвитку підприємства в умовах нестабільності.

Ключові слова: стійкість, стійкість підприємства, внутрішнє середовище підприємства, нестабільність, розвиток.

Постановка проблеми. Довготривале та ефективне функціонування підприємства забезпечується, з одного боку, здатністю підприємства створювати і підтримувати внутрішнє середовище, а з іншого – формувати та підтримувати взаємозв'язки із зовнішнім середовищем, нагромаджувати і передавати інформацію, досвід, знання; відповідно, розвиток підприємства – можливостями підприємства до трансформації. Середовищу функціонування підприємства відводиться важливе місце в дослідженнях проблематики його розвитку, оскільки вивчення тих обставин, факторів, які здійснюють вплив на підприємство та приводять до зміни в першу чергу його якісних характеристик, є підґрунтям для визначення потенціалу його розвитку, уникнення негативного впливу факторів та, навпаки, використання їх дії в напрямку спонтанного (емерджентного), інноваційного розвитку. Важливе місце у протидії руйнівному впливу зовнішнього середовища на підприємство в умовах нестабільності має так звана «стійкість» підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «стійкість» використовується науковцями у різних галузях науки (в біології, економіці, математиці, механіці, психології, соціології, техніці, фізиці, хімії), пов'язаних з вивченням і функціонуванням складних систем. Дослідженням питань стійкості підприємств в умовах нестабільності зовнішнього і внутрішнього середовищ займалися О. Андрійчук, О. Ареф'єва, С. Бурий, О. Василенко, Д. Городинська, В. Іванов, Н. Касьянова, А. Кузнєцов, Є. Кучерова, О. Матушевська, Л. Мельник, І. Омельченко, І. Погорелов, О. Пономаренко, О. Раєвська, Л. Родіонова, В. Самуляк, В. Семенов, Р. Фещур та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У своїх дослідженнях науковці використовували різні категорії, якими описують стійкість підприємства до змін зовнішнього середовища, зокрема, економічна, реактивна, фінансова, реакційна, стратегічна стійкість, стійкість функціонування, стійкість розвитку тощо. Проте одним з важливих моментів вивчення питань стійкості підприємства є необхідність більш чітко окреслити сутність цього поняття. Досить часто в спеціальній літературі стійкість підприємства пов'язують лише зі здатністю підприємства підтримувати сталість фінансово-економічних показників функціонування при зміні

факторів зовнішнього середовища. На практиці стійкість підприємства виходить за межі таких процедур і охоплює комплекс механізмів, які дозволяють запобігти руйнівному характеру впливу непередбачуваних змін факторів зовнішнього середовища, визначити спосіб найефективнішої їх взаємодії та використати такі зміни як джерела розвитку підприємства.

Мета статті полягає у розгляді, узагальненні та систематизації підходів до визначення поняття «стійкість підприємства» та обґрунтуванні важливості стійкості підприємства у забезпеченні його подальшого розвитку за умов нестабільності.

Вклад основного матеріалу дослідження. Найбільш поширеними є дослідження фінансових та економічних аспектів стійкості підприємства та відсутній підхід до розуміння стійкості як системної комплексної характеристики підприємства. Зокрема, О.П. Андрійчук, С.А. Бурий розглядають економічну стійкість підприємства як стан підприємства, за якого воно є внутрішньо стабільним та здатним своєчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища, щоб не лише зберегти і сформувати чинники, які забезпечують його рівновагу, а й сприяти його подальшому розвитку. Автори систематизували наступним чином існуючі підходи до розгляду «економічної стійкості функціонування та розвитку підприємства» в економічній науці:

– розгляд стійкості із застосуванням терміну *Steady state* (стійкий стан), який відображає умови динамічної рівноваги економічної системи;

– розгляд проблеми стійкості промислового підприємства з точки зору його фінансової стійкості, уникнення банкрутства і забезпечення конкурентоспроможності;

– розгляд проблеми стійкості відповідно до положень концепції «стійкого розвитку» (*sustainable development*);

– використання як основи концепції стійкого економічного зростання (*sustained positive economic growth*), що характеризує динамічну рівновагу економічної системи і її ефективний розвиток [1, с. 100].

Відійти від традиційної точки зору у своїх дослідженнях спробували О.В. Ареф'єва і Д.М. Городянська. На їх думку, «економічна стійкість підприємства є сукупністю взаємопов'язаних і взаємообумовлених структурних складових, об'єднаних однією метою, яка передбачає створення, забезпечення та підтримку загального сталого функціонування підприємства» [2, с. 84].

Р.В. Фещур та Х.С. Баранівська визначають економічну стійкість підприємства як здатність підприємства реагувати через механізми протистояння чи адаптації на зміни зовнішнього та внутрішнього середовищ з метою не лише збереження та формування факторів, які забезпечують його самозбере-

ження та ефективне функціонування на поточний момент часу, а й сприяють його подальшому розвитку. Стійке функціонування передбачає забезпечення системою менеджменту знаходження показників стану і структури підприємства в певних межах (область стійкості) на окремому етапі розвитку підприємства (в межах певної якісної характеристики). А стійкий розвиток визначають як такий, що передбачає безкризову, поступову зміну якісних ознак підприємства, дотримання показників розвитку в межах визначеної області стосовно поставлених цілей [3, с. 289].

А.В. Василенко, А.М. Кориков, С.Н. Сафьянова, Р.В. Фещур та ін. у своїх працях розглядали стійкість підприємства з позиції стійкості динамічної рівноваги, стійкості функціонування та стійкості розвитку. Так, стійкість динамічної рівноваги – це здатність підприємства підтримувати параметри в певних межах у конкретний момент часу в умовах дії дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх чинників за допомогою керуючої підсистеми. Стійкість функціонування – це здатність підприємства утримувати відхилення параметрів від вектора динамічної рівноваги (планової, оптимальної траєкторії) під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів у допустимих межах на певному етапі розвитку підприємства. Стійкість розвитку – здатність підприємства підтримувати траєкторію свого розвитку поблизу деякої планової (оптимальної) траєкторії в умовах постійних зовнішніх та внутрішніх збурювальних впливів [3, с. 287; 4; 5].

Для визначення категорії «економічна стійкість» О. Матушевська зважала на специфічні аспекти стійкості, а саме:

- адаптування (наявність механізмів компенсації негативного впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища);
- опір (спроможність системи протидіяти негативним факторам впливу та зберігати рівноважний стан);
- уникнення (наявність можливостей уникнути впливу негативних факторів).

Відтак, автор визначила термін «економічна стійкість підприємства» як якісну характеристику господарюючого суб'єкта, що визначає спроможність системи реагувати через механізми адаптації, опору та уникнення щодо негативних факторів впливу внутрішнього та зовнішнього середовищ із метою збереження збалансованого процесу функціонування [6].

О.М. Зайцев виокремлює зовнішню та внутрішню стійкість підприємства, які у своїй взаємодії формують стійкість підприємства в цілому. Так, внутрішня стійкість характеризує пропорційність всіх складових організації, що дозволяє забезпечити позитивну динаміку основних фінансово-економічних показників і розширення виробництва. Зовнішня стійкість підприємства, на думку автора, характеризує безконфліктну взаємодію з оточуючим середовищем [7, с. 11].

В продовження роздумів, зазначимо, що в загальному вигляді О.В. Ареф'єва трактує стійкість як здатність системи зберігати деякі властивості й характеристики незмінними [2, с. 83]. В тлумачному словнику української мови «стійкий – це той, що довго зберігає свої властивості, не піддається руйнуванню; здатний витримати зовнішній вплив, протидіяти чомусь; здатний зберігатися, існувати в несприятливих умовах» [8].

Як бачимо, автори говорять про незмінність деяких показників системи, що дозволить забезпечити стійкість системи в цілому. Проте ми вважаємо, що в першу чергу для кожного окремого підприємства варто виділяти не тільки деякі показники, що відображають результати функціонування підприємства, а виокремити ті складові (елементи) підприємства,

які найбільшою мірою забезпечують їх досягнення та завдяки яким формується внутрішня стійкість підприємства в цілому до нестабільності зовнішнього середовища. Адже як по-різному кожен з підрозділів підприємства буде реагувати на вплив зміни факторів зовнішнього середовища, так і по-різному буде брати участь у формуванні стійкості підприємства до їх дії.

Щоб описати підприємство як соціально-економічну систему в контексті взаємодії з нестабільним зовнішнім середовищем, необхідно виконати аналіз (декомпозицію) його структури, визначити його складові (підсистеми, елементи, входи, виходи), а також зв'язки між ними та зовнішнім середовищем. Залежно від мети дослідження можна по-різному розглядати елементний склад підприємства. Так, О.В. Ареф'єва вважає, що для забезпечення економічної стійкості підприємства необхідно досягнути узгодженої взаємодії між усіма елементами (підсистемами) підприємства (кадрової, фінансової, виробничої, управлінської інвестиційної, маркетингової) [2].

О.М. Кавин, Г.О. Швиданенко вважають, що внутрішню стійкість підприємства визначають загальний фінансовий стан, трудовий потенціал, натуральна і грошова структура виробництва й така їх динаміка, коли забезпечуються стабільно високі економічні результати функціонування підприємства. Інакше кажучи, це такий стан матеріально-речовинної та вартісної структури виробництва і реалізації продукції й така її динаміка, які гарантують стабільно високий результат функціонування підприємства. В основі досягнення внутрішньої стійкості – принцип активного реагування на зміну внутрішніх і зовнішніх чинників. Зовнішню стійкість підприємства визначає стабільність економічного середовища, у межах якого здійснюється підприємницька діяльність. Досягається вона завдяки відповідній системі управління ринковою економікою в масштабах усієї країни. За командно-адміністративної системи господарювання підприємства характерною була саме зовнішня стійкість, забезпечена загальним централізованим управлінням економікою. Ринковій економіці притаманна внутрішня стійкість, яка потребує від керівників підприємств високої активності. Успадковану стійкість визначає наявність певного запасу міцності, що захищає підприємство від несприятливих дестабілізуючих виробничих умов і несподіваних змін зовнішніх чинників. [9, с. 83; 10].

І.М. Погорелов, М.О. Сологуб вважають, що на внутрішню стійкість підприємства впливають фактори, які визначають роботу виробничого колективу, до яких відносять: компетенцію й професіоналізм виробничого персоналу; оптимальний вибір складу й структури активів; галузеву приналежність підприємства; стадії життєвого циклу підприємства; величину й структуру витрат виробництва та їхню динаміку [11, с. 22].

Інші науковці у своїх працях, внутрішні чинники, що впливають на економічну стійкість підприємства, поділяють на чотири групи:

1. Технологічні чинники, які забезпечують постійність постачання ресурсів для всіх технологічних ланок виробництва. Тобто вони характеризують технологічний устрій виробництва.
2. Організаційні чинники, які визначають рівень спеціалізації виробництва, стратегію і тактику підприємства, рівень використання людського капіталу, інвестиційну та інноваційну діяльність, ступінь та досконалість маркетингу та менеджменту, а також ділову активність підприємства.
3. Фінансово-економічні чинники, що визначають продуктивність чинників виробництва, витрати на виробництво, обсяг товарної та валової продукції, постачання засобів виробництва, обсяг виручки від реалізації продукції, збут продукції. Через

ціни, страхування, фінансування з бюджету, стимулювання праці, тарифи, кредити, дотації, податки проявляються зазначені чинники [12].

4. Соціальні чинники, які визначають розвиток підприємства та його потенціал у соціальному аспекті (матеріальний добробут працівників, розвинутість соціальної інфраструктури, кадрове забезпечення, умови праці, демографічна ситуація тощо) [13, с. 79].

Вважаємо, що найбільш доцільним в аспекті формування та управління стійкістю підприємства є виокремлення так званих «змінних» внутрішніх елементів підприємства та декомпозиція їх на тверді (жорсткі) та м'які з позиції можливості їх ідентифікації та управління ними. Основними внутрішніми змінними, тобто елементами внутрішнього середовища підприємства, які відносяться до жорстких елементів, є: стратегія, визначені цілі та завдання підприємства, структура управління, системи; до м'яких елементів відносять: загальні цінності підприємства, персонал, стиль та навички, технології.

У економічній науці з точки зору стилю взаємодії певної системи та зовнішнього середовища прийнято говорити про чотири типи стійкості економічних систем:

1) реактивна стійкість: властива системам, які під впливом зовнішнього середовища здатні виконувати свою функцію у рамках наявної структури;

2) активна стійкість: властива економічним системам, які виконують свою функцію, чинячи істотний вплив на зовнішнє середовище;

3) адаптивна стійкість: властива системам, які здатні виконувати свою функцію, змінюючи структуру після початку зовнішніх дій;

4) превентивна стійкість: властива системам, які здатні виконувати свою функцію за умови змін до початку дій зовнішнього середовища [14].

І.В. Смолін, О.Я. Дрінь розглядають реакційну стабільність підприємства як характеристику впливу викликів зовнішнього середовища на внутрішнє середовище підприємства і відображає ступінь його залежності від змінюваних зовнішніх обставин з врахування внутрішніх стабілізаційних можливостей. Вищий рівень реакційної стабільності буде у підприємств, які за високої нестабільності зовнішнього середовища забезпечили відносну стабільність внутрішньої. Відповідно, автори взаємопов'язують рівень інтегральної нестабільності зовнішнього середовища, рівень реакційної стабільності підприємства, що обумовлюватиме ймовірність прогнозованого розвитку [15, с. 35–36].

В продовження думки, В.Г. Сльникова вважає, що система зберігається за рахунок підтримки динамічної рівноваги з середовищем шляхом установа двох потоків активностей: поглинаючого, що переходить із середовища в середину системи; випромінюючого, який втрачає активності, що переходять у зовнішнє середовище з середини системи. Ці процеси регулюють розвиток системи у напрямі більш стійких відносин. Розвиваються такі відмінності, які підвищують зв'язність, організованість, структурну стійкість системи та її міцність під зовнішнім впливом. Установлюються додаткові зв'язки, які ніколи не бувають досконалими, оскільки обмін активностями ніколи не доходить до кінця. Організаційно-зовнішній вплив зовсім не той, що геометрично спрямований зовні, а той, який намагається подолати опір системи, розриваючи зв'язки активностей. Управління системою запобігає деструктивним змінам або підтримує розвиток і закріплює нові зв'язки [16, с. 22–24].

Висновки. Таким чином, узагальнення підходів до визначення «стійкості підприємства» дає змогу визначити характеристику стійкості підприємства в умовах нестабільності як:

– здатність приймати обґрунтовані рішення на підставі інформації про нестабільність середовища та, використовуючи інформаційні навички персоналу, з подальшим моделюванням поведінки окремих підсистем та підприємства в цілому залежно від рівня нестабільності середовища;

– здатність адаптуватися до змін зовнішнього середовища;

– здатність здійснити адекватні зміни деяких підсистем підприємства для забезпечення нового стійкого стану;

– здатність зберігати свою цілісність та продовжувати функціонування.

На підставі проведених теоретичних досліджень можна стверджувати, що в сучасних умовах високої нестабільності середовища необхідно із врахуванням технологічних та організаційно-економічних особливостей функціонування підприємства визначити ті його підсистеми, які відіграють першочергову, найбільш вагомую роль у забезпеченні його стійкості. Також необхідно постійно вивчати нестабільність компонент зовнішнього середовища, що вимагає наявності інформаційних навичок персоналу та в подальшому дозволить управлінням своєчасно приймати управлінські рішення й адаптуватися до змін середовища.

Виокремлення тих підсистем підприємства, які найбільшою мірою реагують на зміни у зовнішньому середовищі, дасть змогу розробити низку показників для ідентифікації можливого виникнення кризових ситуацій у їх функціонуванні, що дозволить управлінням своєчасно реагувати на такі зміни та здійснити моделювання поведінки підприємства.

Література:

1. Андрійчук О.П. Управління економічною стійкістю підприємства / О.П. Андрійчук, С.А. Бурій // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 6. – Т. 1. – С. 100–102.
2. Ареф'єва О.В. Економічна стійкість підприємства: сутність, складові та заходи з її забезпечення / О.В. Ареф'єва, Д.М. Гордяньська // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 8(86). – С. 83–90.
3. Фещур Р.В. Економічна стійкість підприємства – становлення понятійного базису / Р.В. Фещур, Х.С. Баранівська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2010. – № 684. – С. 284–290.
4. Василенко А.В. Менеджмент устойчивого развития предприятий: [монография] / А.В. Василенко. – К.: Центр учебной литературы, 2005. – 648 с.
5. Кориков А.М. Основы системного анализа и теории систем / А.М. Кориков, Е.Н. Сафьянова. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1989. – 207 с.
6. Матушевська О. Сутність та види економічної стійкості промислового підприємства / О. Матушевська // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 2(5) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sep.d.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11abmizb.pdf>.
7. Зайцев О.Н. Оценка экономической устойчивости промышленных предприятий (на примере промышленности строительных материалов): автореф. дис. ... к.э.н.: спец. 08.00.05 / О.Н. Зайцев; Тихоокеанский государственный университет. – Хабаровск, 2007. – 23 с.
8. Словник української мови: в 11 т. Т. 9 / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 740 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/stijkyj>.
9. Кавин О.М. Теоретичні аспекти економічної стійкості як передумови забезпечення економічної безпеки підприємства / О.М. Кавин // Наукові записки. – 2012. – № 4(41). – С. 80–87.

10. Швиданенко Г.О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства / Г.О. Швиданенко, О.І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2002. – 192 с.
11. Сологуб М.О. Сутність економічної стійкості підприємства / М.О. Сологуб, І.М. Погорелов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kpi.kharkov.ua>.
12. Цямрюк Ю.С. Зміст економічної стійкості підприємства та методи її аналізу / Ю.С. Цямрюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://suiai.edu.ua/projects/icmiu-ier/download/conference-2009-section-2-1-tsyamryuk_yus-report.doc.
13. Дробишева О.О. Економічна стійкість підприємства та шляхи її забезпечення / О.О. Дробишева, В.В. Гюльнарзян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zgia.zp.ua.
14. Сабурова М.М. Диверсифікація як фактор устійчивого розвитку підприємства: автореф. дис. ... к. э. н. / М.М. Сабурова. – Ульяновск: Изд-во Ульяновского гос. ун-та, 2006. – 24 с.
15. Смолін І.В. Ідеології вибору методології і форми стратегії підприємства за змінюваних умов середовища / І.В. Смолін, О.Я. Дрінь // Стратегія економічного розвитку України. – 2013. – № 33. – С. 31–38.
16. Єльнікова Г.В. Управління розвитком професійно-технічної освіти в сучасних умовах: теорія і практика: [монографія] / Г.В. Єльнікова [та ін.]; за ред. В.І. Свистун. – К.: Поліграфсервіс, 2014. – 338 с.

Запухляк И.Б. Теоретические аспекты определения стойкости предприятия как предпосылки обеспечения его развития

Аннотация. В статье исследовано понятие «стойкость предприятия» и обнаружена роль составляющих внутренней среды предприятия в ее достижении. Обоснована важность стойкости предприятия в обеспечении развития предприятия в условиях нестабильности.

Ключевые слова: стойкость, стойкость предприятия, внутренняя среда предприятия, нестабильность, развитие.

Zapuhlyak I.B. The oretical aspects of determination of firmness of enterprise as pre-conditions of providing of his development

Summary. In the article investigational concept «firmness of enterprise» and found out the role of constituents of internal environment of enterprise in its achievement. Grounded importance of firmness of enterprise is in providing of development of enterprise in the conditions of instability.

Keywords: firmness, firmness of enterprise, internal environment of enterprise, instability, development.